

MONITOROVÁNÍ KOUŘENÍ, DROG A ALKOHOLU U DĚTÍ A STUDENTŮ ZÁKLADNÍCH A STŘEDNÍCH ŠKOL

SURVEY OF ELEMENTARY AND SECONDARY SCHOOL PUPILS' AND STUDENTS' SMOKING, DRUG ABUSE AND ALCOHOLISM

JANA KUČEROVÁ¹, VLADIMÍR VALENTA¹, PETR SALAČ², VĚRA TUČKOVÁ¹, IVANA SUKOVÁ¹

¹Krajská hygienická stanice Libereckého kraje se sídlem v Liberci

²Technická univerzita v Liberci

SOUHRN

V letech 1995–2005 prováděla Krajská hygienická stanice Libereckého kraje se sídlem v Liberci pravidelné šetření zaměřené na životní styl teenagerů v cílových skupinách žáků osmých tříd a studentů a učňů středních škol a učilišť. Z široké oblasti životního stylu byla sledována témata: kouření, drogy a alkoholismus. Byl prokázán statisticky významný nárůst rizikového chování s ohledem na sledované faktory. Šetření bylo významným doplněním standardně, ze zákona o ochraně veřejného zdraví prováděné drogové epidemiologie a pomáhalo orientovat protidrogovou a zdravotní politiku Libereckého kraje.

Klíčová slova: životní styl, kouření, drogy, alkohol, protidrogová politika

SUMMARY

Between the years 1995 and 2005 the Regional Public Health Authority in Liberec conducted regular surveys focused on the teenager's lifestyle. The target group consisted of pupils of the 8th class of primary schools, students of secondary schools and apprentices of training centers. From the wide range of life style factors the following had been chosen: smoking, drugs abuse and alcoholism. There has been demonstrated a statistically significant increase of risky behavior regarding the factors observed. The survey was an important supplementation of the standard epidemiology given by public health legislation. At the same time these surveys helped to gear the drugs and health policy of the Liberec Region.

Key words: lifestyle, smoking, drugs, alcohol, anti-drug policy

Úvod

Hygienická služba provádí, na základě zákona o ochraně veřejného zdraví (14) a v rámci Národní strategie protidrogové politiky, standardní metodikou od roku 1995 průběžné monitorování incidence a prevalence uživatelů drog. Protože tato metodika nepopisuje drogovou scénu úplně, rozhodli jsme se ještě doplnit údaje drogové epidemiologie o samostatně prováděná šetření prevalence užívání drog ve specifických cílových populacích. V našem případě jsme se zaměřili na citlivé skupiny populace dětí a mládeže osmých tříd základních škol a třetích, respektive druhých ročníků středních škol a učilišť. Pro volbu této skupiny hovořil i fakt, že děti a adolescenti, kteří začnou pít alkohol a užívat drogy, mají vyšší riziko otěhotnění v nízkém věku, zhoršení výsledků ve škole, vzniku závislosti, zvýšené riziko přenosu pohlavních chorob a vyšší kriminalitu (1). Kromě drog, sledovaných již standardní metodikou, jsme šetření rozšířili o kouření a alkoholismus. Cílem studie bylo popsat vývoj rizikového chování v populaci žáků a studentů

v Libereckém kraji a poskytnout tak základní údaje i zpětnou vazbu k usměrňování aktivit v oblasti zdravotní a protidrogové politiky. Od počátku našeho sledování byl zřejmý zájem o výstupy z těchto šetření, a to jak z úrovně krajské samosprávy odpovědné za zdravotní i protidrogovou politiku, tak i z úrovně jednotlivých škol. Tento zájem jsme vnímali i jako společenskou objednávku, která odůvodnila rozšíření naší deskriptivní a analytické epidemiologické práce ve významné oblasti ovlivňování veřejného zdraví.

Metodika

Sledování začalo v okrese Liberec v roce 1995 formou dotazníkového šetření na vybraných školách. Dotazníky byly rozčleněny na části věnované kouření, alkoholu a drogám (15). Vybrány pro respondenci byly osmé třídy základních škol a třetí ročníky středních škol a učilišť, které po opětovném zavedení devítileté školní docházky byly nahrazeny druhými ročníky z důvodu zachování věkové skupiny. Dotazníky

vyplňovala vždy jedna náhodně vybraná třída na škole. Osmé třídy byly zvoleny ze škol městských i venkovských tak, aby byla získána data vždy zhruba od 30 % všech dětí dané věkové skupiny v okrese Liberec. Se vznikem nových krajů v roce 2003 bylo šetření rozšířeno i na základní školy v ostatních okresech Libereckého kraje, nyní již tak, abychom získali data od cca 30 % dětí věkové skupiny v kraji. Výběr základních škol byl volen tak, aby byly zastoupeny odpovídajícím způsobem jak venkovské, tak městské školy, jak sídlištní školy, tak školy ve staré zástavbě. V průměru jsme tak získali každý rok údaje od 1433 žáků ze 70 základních škol v kraji.

Pokud se týká středních škol a učilišť, měli jsme nejprve údaje od 130 až 160 studentů ze 7 škol a učilišť, později od roku 1999 byly údaje získávány vždy od 200 až 220 studentů z přibližně 10 středních škol a učilišť okresu Liberec. V roce 2005 byla do souboru zařazena vždy jedna střední škola a jedno učiliště z každého okresu Libereckého kraje. Výsledkem byl získat dat od 360 studentů a učňů z 15 škol v Libereckém kraji.

Dotazníkové šetření prováděly asistentky hygienické služby vždy bez přítomnosti učitele ve třídě. Respondentům bylo zdůrazněno, že dotazník je anonymní a škola se dozví pouze výsledky za celý okres. Vyhodnocení dotazníků bylo prováděno v programu Epi info. V dotazníku byly otázky vztaženy na kuřáctví, kdy kuřákem byl označen ten, kdo vykouřil minimálně jednu cigaretu týdně. Otázky na drogy zahrnovaly užití jakékoliv drogy, přičemž nejčastěji se jednalo o marihuanu, méně extázi, pervitin atd., u otázek nebyla rozlišena frekvence.

Aby bylo možné ve sledované časové řadě lépe rozeznávat tendence vývoje dat, bylo provedeno vyrovnávání původních hodnot časové řady metodou exponenciálního vyrovnávání a byly eliminovány náhodné vlivy. Tento typ adaptivního přístupu umožňuje pracovat s trendovými složkami, které v průběhu času mění globálně svůj charakter, a tedy není k jejich popisu možné užít jedinou funkci s neměnnými parametry, ale u nichž lze předpokládat, že v krátkých úsecích řady je takové vyrovnání možné. Potom mají tyto funkce v různých úsecích časové řady různé parametry. Vyrovnávací konstanta α byla určena simulačně na základě odhadu konstantní trendové složky z prvních pěti hodnot časové řady s krokem 0,02 tak, aby minimalizovala součet čtvercových chyb SSE (sum square errors).

Dále byl na vyrovnaných hodnotách proveden test k prokázání statisticky významné změny (na hladině významnosti $\alpha = 0,05$) hodnoty ukazatele v roce 2005 oproti roku 1995. Následně byl sestaven 95% interval spolehlivosti, který udává velikost nárůstu sledovaného ukazatele garantovanou s pravděpodobností 0,95 (9).

S výsledky šetření byli kromě vedení škol seznámeni školští metodici prevence, Odbor školství, mládeže, tělovýchovy a sportu Krajského úřadu Libereckého kraje, Česká školní inspekce, krajský protidrogový koordinátor a krajská protidrogová komise. Studie je také k dispozici na webových stránkách Krajské hygienické stanice Libereckého kraje se sídlem v Liberci.

Výsledky

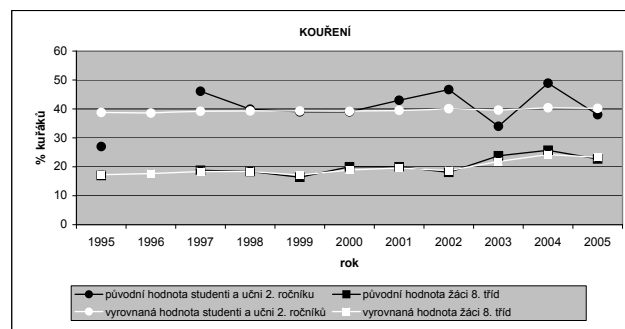
Kouření u žáků osmých tříd základní školy

Procento kuřáků mezi žáky osmých tříd základních

škol dosahovalo v roce 2005 hodnoty 23,3 % (s pravděpodobností 0,95 byla skutečná hodnota procenta kuřáků v roce 2005 v intervalu od 18,7 % do 27,8 %) oproti roku 1995, kdy tato hodnota činila 17,3 %. Test významnosti ukázal statisticky významný nárůst procenta kuřáků mezi žáky osmé třídy základních škol.

Kouření studentů a učňů druhých ročníků

Procento kuřáků mezi studenty a uční druhých ročníků bylo 40,2 % v roce 2005 (s pravděpodobností 0,95 byla skutečná hodnota procenta kuřáků v roce 2005 v intervalu od 28,5 % do 51,8 %) na rozdíl od 38,8 % kuřáků zaznamenaných v roce 1995. Testem významnosti však nebylo prokázáno, že by došlo ke statisticky významnému nárůstu procenta kuřáků mezi studenty druhých ročníků středních škol na hladině významnosti 0,05.

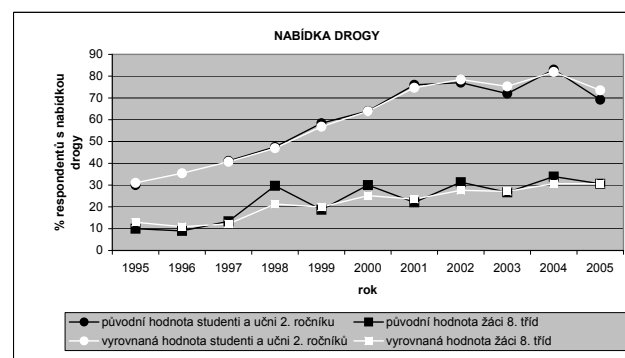
Obr. 1: Procento kuřáků mezi žáky osmých tříd základních škol, studenty a uční druhých ročníků, 1995–2005.

Nabídka drogy u žáků osmých tříd základní školy

Procento žáků, kterým byla nabídnuta droga, bylo v roce 2005 celkem 30,6 % (s pravděpodobností 0,95 byla skutečná hodnota procenta v intervalu od 16,9 % do 44,3 %). V roce 1995 se tak stalo u 13 %.

Nabídka drogy u studentů a učňů druhých ročníků

V roce 2005 byla droga nabídnuta 73,5 % studentů a učňů druhých ročníků (s pravděpodobností 0,95 byla skutečná hodnota procenta v intervalu od 61,2 % do 85,6 %) na rozdíl od roku 1995, kdy tomu tak bylo jen v 31 %. I test významnosti tuto skutečnost potvrdil.

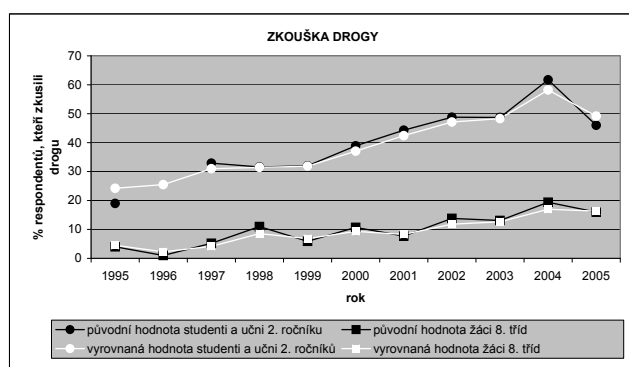
Obr. 2: Procento žáků osmých tříd, studentů a učňů druhých ročníků, jimž byla nabídnuta droga, 1995–2005.

Zkouška drogy u žáků osmých tříd základní školy

Procento žáků osmých tříd základních škol, kteří zkusili drogu, v roce 2005 bylo 16,35 % (s pravděpodobností 0,95 byla skutečná hodnota procenta v intervalu od 8 % do 24,7 %), v roce 1995 tomu bylo u 4,5 % žáků. Statisticky významný nárůst procenta byl testem významnosti ověřen.

Zkouška drogy u studentů a učňů druhých ročníků

V roce 2005 zkusilo drogu 49,2 % procent studentů a učňů druhých ročníků (s pravděpodobností 0,95 byla skutečná hodnota procenta v intervalu od 31,8 % do 66,6 %), přičemž v roce 1995 tato hodnota činila pouze 24,2 %. Tento fakt byl i podpořen testem významnosti.

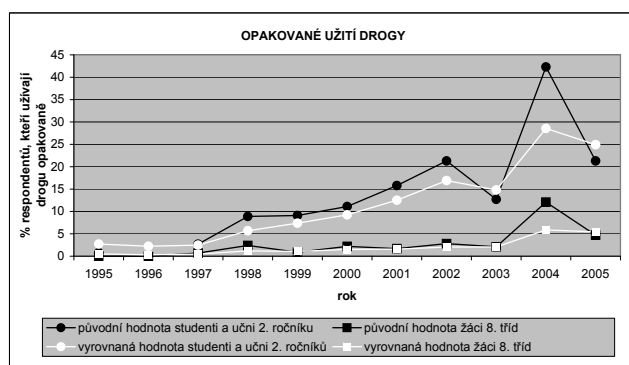
Obr. 3: Procento žáků osmých tříd, studentů a učňů druhých ročníků, kteří zkusili drogu, 1995–2005.

Užívání drogy opakovaně u žáků osmých tříd základní školy

V roce 2005 bylo procento žáků osmých tříd základních škol, kteří užívají drogu, opakovaně 5,4 % (s pravděpodobností 0,95 byla skutečná hodnota procenta v intervalu od 1,5 % do 9,4 %). V roce 1995 uvádělo užívání drogy opakovaně pouze 0,5 % žáků. Test významnosti tento významný nárůst potvrdil.

Užívání drogy opakovaně u studentů a učňů druhých ročníků

V roce 2005 se hlásilo k užívání drogy opakovaně 24,9 % studentů a učňů druhých ročníků (s pravděpodobností 0,95 byla skutečná hodnota procenta v intervalu od 8,6 % do 41,2 %) oproti roku 1995, kdy tak uvádělo 2,7 % studentů a učňů. Test významnosti tento nárůst procenta označil za statistický významný.

Obr. 4: Procento žáků osmých tříd, studentů a učňů druhých ročníků, kteří užívají drogu opakovaně, 1995–2005.

Užívání alkoholu u žáků osmých tříd základní školy, studentů a učňů druhých ročníků

Vzhledem k malému počtu šetření tohoto faktoru bylo hodnocení užívání alkoholu provedeno souhrnně za roky 2000 až 2004:

- procento „opilých“ již dvakrát a vícekrát za život bylo u studentů a učňů druhých ročníků 68,7 %, u žáků osmých tříd základních škol pak 16,2 %;
- procento „opilých za poslední měsíc“ bylo 42,2 % u studentů a učňů druhých ročníků a u žáků osmých tříd 10,6 %;
- procento „opilých za poslední týden“ bylo u studentů a učňů druhých ročníků 17,9 %, u žáků osmých tříd 4,6 % (9).

Diskuse

Jak je uvedeno ve statistické analýze, tak pouze u otázky směřované na kouření se testem významnosti nepodařilo potvrdit, že by došlo v roce 2005 ke statisticky významnému nárůstu (na hladině významnosti $\alpha = 0,05$) procenta kuřáků mezi studenty a učiteli druhých ročníků středních škol a učilišť oproti roku 1995. Ve všech ostatních případech byl u žáků osmých tříd i studentů a učňů středních škol a učilišť prokázán statisticky významný nárůst kouření, nabídky drogy, experimentování s drogou i opakovaného užívání drogy v období 1995 až 2005.

Samotná úroveň rozšíření vybraných rizikových faktorů je stejně alarmující jako její vývoj a koresponduje se zjištěními z obdobných studií prováděných v České republice. Námi zjištěná prevalence kuřáků v roce 2005 u žáků 23,3 % a studentů a učňů 40,2 % je potvrzena studií GYTS (Global Youth Tobacco Survey) (12), která v letech 2006 a 2007 uvádí užívání tabákových výrobků žáky sedmých až devátých tříd na úrovni 33,9 % a pravidelné kouření na úrovni 30,0 %. The European Tobacco Control Report z roku 2007 zmiňuje „kouření jednou týdně“ u 2 % jedenáctiletých, u 8 % třináctiletých a u 24 % patnáctiletých (13).

Experimentování s drogou uvedlo v roce 2005 v naší studii 16,4 % žáků osmých tříd a 49,2 % studentů a učňů. Opakované užívání drogy potvrdilo 5,4 % žáků a 24,9 % studentů a učňů. Obdobný výstup má i situační analýza autorů Lejčkové, Mravčíka a Radimeckého z roku 2002 (6), kdy experimentování s drogou potvrdilo 48,8 % studentů a opakované užívání 21,3 %. Tato opakovaně potvrzená vysoká úroveň prevalence drog mezi mládeží je způsobena mimo jiné také statisticky významně vzestupným trendem a celkově vysokou nabídkou drog. V naší studii uvedlo nabídku drogy 30,6 % žáků a 73,5 % studentů. Průzkumy ESPAD (the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) z roku 2003 uvádí, že 22,1 % patnáctiletých až šestnáctiletých studentů v členských státech EU užilo konopí (2).

Neméně znepokojivou situací je námi v roce 2005 prokázané nadměrné užívání alkoholu jak mezi žáky (16,2 %), tak mezi studenty a učiteli (68,8 %) dvakrát a vícekrát za život opilých. Za minulý měsíc uvedlo opilost 10,6 % žáků a 41,2 % studentů a učňů. Tento posledně zmiňovaný nepříznivý fakt potvrzuje i studie ESPAD, která konstatuje, že na úrovni České republiky byli studenti středních škol za poslední měsíc opilí

v 34 % a každý týden byl opilý každý čtvrtý student (2). Studie Světové zdravotnické organizace „Drinking among young Europeans“ uvádí, že ve většině států 50 % jedenáctiletých dětí již zkusilo alkohol alespoň jednou. Pod jedenáct let pití alkoholu toleruje jen málo zemí, naopak věk třináct let pro první zkušenost s alkoholem je považován za běžný ve většině zemí. Opilých dvakrát a více bylo 12 % jedenáctiletých, 37 % třináctiletých a 67 % patnáctiletých (10).

Závěr

Každoročně bylo v letech 1995 až 2005 osloveno cca 1700 dětí základních a středních škol a učilišť s cílem popsat vývoj rizikového chování. V rámci zákonem dané povinnosti a realizace zdravotní a protidrogové politiky Libereckého kraje jsme se snažili mapovat situaci a poskytovat tak vstupní data i zpětnou vazbu pro strategické a politické dokumenty (Krajský plán prevence a léčby, Akční plán protidrogové politiky Libereckého kraje, Zdravotní politika Libereckého kraje) i pro dílčí projekty a aktivity na protidrogové scéně a ovlivňování způsobu života (7, 8, 11).

S výjimkou kouření studentů a učňů druhých ročníků studie ukázala stoupající trend v oblasti kouření, u užívání drog i u alkoholu. Tento fakt byl argumentem pro pokračování v dotazníkových akcích na základních a středních školách a také podnětem pro orientaci „Projektu podpory zdraví Liberecka“ na zlepšení situace v této oblasti vydáváním publikací s touto tematikou pro školy, pořádání besed s odborníky a seminářů pro pedagogy. Konkrétními akcemi zaměřenými na prevenci v této oblasti byla například akce „Preventivní minimum“, „Tahle může být tvá poslední“, „Normální je nekouřit“ nebo například „Alkohol a riziko závislosti“ atd.

Další výstupy z drogové epidemiologie z let 2006 až 2008 (3, 4, 5) ukazují na zastavení vzrůstajícího trendu incidence užívání drog.

LITERATURA

1. Bates KL. Early exposure to drugs, alcohol creates lifetime of health risk. Durham: Duke University; 2008.
2. Csémy L, Bejčková P, Sadílek P, Sovinová H. Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD): výsledky průzkumu v České republice v roce 2003. Praha: Úřad vlády ČR; 2006.
3. Krajská hygienická stanice Libereckého kraje se sídlem v Liberci. Drogová epidemiologie 2005. Liberec: KHS Libereckého kraje; 2006.
4. Krajská hygienická stanice Libereckého kraje se sídlem v Liberci. Drogová epidemiologie 2006. Liberec: KHS Libereckého kraje; 2007.
5. Krajská hygienická stanice Libereckého kraje se sídlem v Liberci. Drogová epidemiologie 2007. Liberec: KHS Libereckého kraje; 2008.
6. Lejčková P, Mravčík V, Radimecký J. Srovnání užívání drog a jeho dopadů v krajích České republiky v roce 2002: situační analýza v širším demografickém a socioekonomickém kontextu. Praha: Úřad vlády ČR; 2004.
7. Liberecký kraj. Akční plán protidrogové politiky Libereckého kraje na období 2005-2006. Liberec: Krajský úřad Libereckého kraje; 2005.
8. Liberecký kraj. Krajský plán prevence a léčby na rok 2005. Liberec: Krajský úřad Libereckého kraje; 2005.
9. Salač P. Šetření životního stylu. Liberec: Technická univerzita v Liberci; 2005.
10. Settertobulte W, et al. Drinking among young Europeans. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2001.
11. Valenta V, editor. Zdravotní politika Libereckého kraje: dlouhodobý program zlepšování zdravotního stavu obyvatel. Liberec: Krajský úřad Libereckého kraje; 2007.
12. World Health Organization. Global youth tobacco survey. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2007.
13. World Health Organization. The European tobacco control report. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2007.
14. Zákon č. 258 ze dne 14. července 2000 o ochraně veřejného zdraví a změně souvisejících předpisů. § 82 Okresní hygienici. Sbírka zákonů ČR. 2008; částka 74:3644-6.
15. Životní styl [dotazník]. Liberec: Krajská hygienická stanice Libereckého kraje se sídlem v Liberci.

Došlo do redakce: 26. 3. 2009

Přijato k tisku: 19. 5. 2009

*Ing. Jana Kučerová
Krajská hygienická stanice Libereckého kraje
se sídlem v Liberci
Husova 64
460 31 Liberec
E-mail: jana.kucerova@khslibc.cz*